

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я У ПРОЦЕСІ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

У статті висвітлені питання, зв'язані зі специфікою формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Здійснені аналіз, узагальнення та систематизація літературних психолого-педагогічних джерел щодо специфіки формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Визначено особливості специфіки створення умов для ефективного формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Охарактеризовано вплив туристсько-краєзнавчої роботи на успішність специфіки формування старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я.

Ключові слова. старші підлітки, ціннісне ставлення, власне здоров'я, туристсько-краєзнавча робота.

Постановка проблеми. Сучасні процеси становлення національної системи освіти, входження України в європейський і світовий освітній простір детермінують зміни концептуальних підходів і самої парадигми освіти та виховання учнів, зокрема й у вільний від навчання у закладах загальної середньої освіти час. Тоді саме діяльність закладу освіти й організація життєдіяльності дитини у його стінах набуває соціально-педагогічно змісту, оскільки дає змогу педагогізувати дозвілля дітей, залучити їх до організованих форм дозвілєвої діяльності у відповідних групах, як-то: колектив гуртка, секції, загону тощо. Таким чином, організована навчально-виховна робота з дітьми є альтернативою їхнього неорганізованого дозвілля [7, с. 16–17].

З метою розв'язання цього актуального питання у межах дослідно-експериментальної роботи нами до теоретичної основи обґрунтування і розроблення методики формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи як складової педагогічно орієнтованої дозвілєвої компоненти навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів було покладено загальнодидактичні підходи, концепції та конкретні напрями їх застосування в сучасній педагогічній теорії та практиці. Фактично, за такого підходу мова йде про "натуралізацію" теоретичних схем як таких, що характеризують не тільки ідеальні, але й "істинні" об'єкти навколишнього середовища у їх логічній єдності і взаємодії чи наявних і прихованих діалектичних протиріччях [7, с. 23–24].

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасній педагогічній теорії особливої актуальності набуває процес формування у дітей та учнівської молоді ціннісного ставлення до суспільства і держави, людей, себе, природи, праці, мистецтва, й особливо до навколишнього світу, що знайшло своє відображення у наукових працях В. А. Киричок, В. В. Лаппо, О. В. Сухомлинської, К. Д. Шевчук [4; 6; 8; 10].

Однак, незважаючи на глибоке вивчення науковцями даної теми, поза увагою залишилося таке питання, як специфіка формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

Мета роботи: на основі теоретичного аналізу, узагальнення та систематизації літературних джерел з досліджуваної проблеми висвітлити специфіку формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

Завдання дослідження

1. На основі аналізу літературних джерел і виховної практики з'ясувати стан розробленості досліджуваної проблеми
2. Визначити й охарактеризувати конкретні цілі процесу формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я.
3. Схарактеризувати виховний потенціал у формуванні досліджуваного феномену.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік є досить складним етапом у процесі становлення та розвитку людини. Оскільки саме на цей період приходиться досить багато змін, що відбуваються в ціннісних орієнтаціях особистості та в усвідомленні значення самого себе у довкіллі. Оскільки саме підліток обирає рівень своєї участі у різних формах туристсько-краєзнавчої роботи, однією з конкретних

її цілей є формування ціннісного ставлення особистості, яка зростає, до власного здоров'я. Залучення молоді до здоров'яспрямованої туристсько-краєзнавчої роботи сприяє ефективному формуванню ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших.

Наступним важливим положенням, на нашу думку, є формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, а також врахування цілісності та логічної єдності її основних компонентів. Саме тому нами передбачалось, що навчально-виховний зміст, принципи його відбору й побудови, виокремлення найбільш ефективних форм, методів і засобів, а також педагогічних умов організації і здійснення туристсько-краєзнавчої роботи старших підлітків як складових методики формування цього феномену, має мати загальну мету, сутність якої складає процес формування інтелектуально розвиненої, духовно збагаченої та фізично здорової особистості, яка зростає [1, с. 385–388].

Провідними ідеями у визначенні, відборі, характеристиці та застосуванні у процесі здійснення нашого експериментального дослідження основних етапів та напрямів реалізації загальної мети, конкретних цілей і завдань навчально-виховного змісту туристсько-краєзнавчої роботи та міждисциплінарного характеру форм, методів, засобів її практичної реалізації, було, насамперед, спрямовування на формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я; врахування ж діяльнісно-практичного підходу як обов'язкового у формуванні особистості, яка зростає, спроможної ефективно вирішувати як життєво важливі проблеми збереження й покращення власного здоров'я, так і проблеми суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що виникають в учнівсько-педагогічному колективі закладу загальної середньої освіти, було наступною провідною ідеєю. У свою чергу, визначення групи методів, які забезпечують формування насамперед умінь і практичних навичок вирішення зазначених вище проблем у контексті особистісно орієнтованого підходу, сприяло реалізації наступної провідної ідеї щодо ефективного формування критичного мислення й оціночних суджень особистості, як щодо її власних рішень і дій зі збереження й покращення власного здоров'я, так і діяльності інших. Обґрунтування зазначених вище провідних ідей базувалось на врахуванні нами вікових, інтелектуальних і психологічних особливостей та специфіки формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я як внутрішньої якості особистості, яка поєднує у собі знання, уміння, мотиви, переконання і практичні навички.

У контексті вище сказаного С. У. Гончаренко розглядав мету як ідеальне передбачення кінцевих результатів навчання, виховання і розвитку особистості, у якій логічно взаємопов'язані: освітня ціль – озброєння учнів системою наукових знань, спеціальними і загальнонавчальними вміннями і навичками; розвивальна ціль – розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей, рухової і сенсорної систем; виховна ціль – формування світогляду, моралі й етичної культури [2, с. 205].

За такого підходу розгляд породжених об'єктивним світом особистісних цілей як складових загальної мети індивіда є відображенням об'єктивності його взаємовідносин і стосунків з цим світом. Тоді ідеальна схема об'єктивності взаємовідносин і стосунків особистості з оточуючим її світом, набуваючи в процесі онтогенезу змін і, насамперед, у свідомості, на рівні мислення, однак ще не реалізована в дії, переважно є ідеальною і незаперечно суб'єктивною метою [5, с. 35].

Отже, підсумовуючи, можемо констатувати, що формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи як головної мети забезпечується визначенням й характеристикою конкретних цілей цього процесу у межах нашого дослідження. До них нами віднесено три основних групи конкретних цілей, а саме:

– освітні цілі – сутність яких полягає, насамперед, у формуванні наукового світогляду особистості, ціннісних орієнтацій щодо довкілля, насамперед, до об'єктів та суб'єктів взаємодії, що базується на системі здобутих знань, сформованих умінь і практичних навичок із застосування цих знань у практичній діяльності зі збереження й покращення власного здоров'я;

– виховні цілі, що логічно пов'язані з освітніми. Сутність виховних цілей полягає у формуванні системи ціннісних орієнтирів і ставлень та на їх основі системи цінностей старших підлітків стосовно власного здоров'я, норм і правил поведінки, вчинків і діяльності, спрямованих на збереження й покращення власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи;

– розвивальні цілі – досягнення яких сприяє розвитку критичного мислення старших підлітків, тим самим забезпечує умови для ефективного аналізу власних вчинків, дій і діяльності, спрямованих на збереження й покращення власного здоров'я, а також розширення творчих здібностей з організації і здійснення туристсько-краєзнавчої роботи, спрямованої на посилення рухової активності й удосконалення навичок дотримання здорового способу життя [3, с. 118–120].

Таким чином, екстраполяцією виокремлених вище ідей і підходів є спроектована нами система супідрядних, поетапно конкретизованих цілей забезпечення логічної єдності та цілісності етапів формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти, які охоплюють усі сфери життєдіяльності особистості, що зростає, тим самим сприяють її ефективному інтелектуальному розвитку, духовному

збагаченню й фізичному зростанню. Здійснена вище конкретизація цілей розглядається нами як комплекс взаємопов'язаних вимог щодо поєднання здобутого старшими підлітками знання, як необхідна передумова інтеграції у межах туристсько-краєзнавчої роботи роз'єднаного знання (за предметами закладу загальної середньої освіти) в єдину систему навчального матеріалу (інтегрований факультативний курс), що надає йому визначеної цілісності й концептуальності. За такого підходу таке знання стає важливим компонентом становлення і розвитку ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

Враховуючи зазначене вище та результати нашого дослідження, можемо констатувати, що головною метою освіти і виховання особистості, яка зростає, у межах дозвілєвої компоненти освітнього процесу закладу загальної середньої освіти є саме її освіта, виховання і розвиток. Традиційно вважається, що останні дві цілі залежать від рівня і широти реалізації на практиці першої з них, оскільки чим вищий інтелектуальний рівень розвитку особистості, тим вищим має бути її духовний світ та фізичні можливості, зокрема, й відповідальне ставлення до власного здоров'я.

Тоді є усі підстави для висновку про те, що досягнення головної мети, складовими якої є узагальнені освітні, виховні і розвивальні цілі формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, можливе лише за умови їх логічної єдності і тісного взаємозв'язку з попередніми і запроєктованими наступними. Враховуючи останнє, нами виокремлено ще одне теоретичне положення, що було покладено в основу розроблення методики формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Сутність цього положення складає рівень фахової підготовки вчителя (керівника гуртка, секції, творчої групи), у якому нами виокремлено декілька важливих позицій, серед яких провідними є виховні позиції, а саме:

– перша виховна позиція – сутність якої складає ґрунтовне розуміння вчителем індивідуальних можливостей старших підлітків, їхньої поведінки, спрямованості вчинків і діяльності, його вміння сприйняти старшого підлітка таким, як він є, виявити кращі сторони його характеру і спрямувати їх на досягнення поставлених ним чи навіть самим старшим підлітком завдань;

– друга виховна позиція – полягає у визнанні й усвідомленні вчителем, що у процесі особистісного розвитку старших підлітків особливого значення набувають внутрішні психологічні механізми їхньої поведінки, вчинків і діяльності на основі аналізу їх результатів. Тоді саме сформована система ціннісних орієнтацій особистості, що зростає, є основним регулятором і чинником, який детермінує такий розвиток ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я й загалом визначає механізм досягнення конкретних цілей та поставленої мети;

– третю виховну позицію складає розуміння вчителем сутності й важливості для старших підлітків процесу трансформації суспільно визнаних цінностей у ціннісні орієнтації збереження й покращення власного здоров'я. Особливо це важливо на початковому етапі їхньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії, коли саме педагогічне керівництво цим процесом є чинником, що домінує у формуванні ціннісних ставлень особистості, яка зростає;

– сутність четвертої виховної позиції складає визнання, розуміння, сприйняття та прийняття вчителем і учнівсько-педагогічним колективом старшого підлітка, що в сукупності поєднує у собі загальні гуманістичні засади – визнання дитини з її інтересами, потребами, мотивами, ідеями, ідеалами й переконаннями центром навчально-виховної системи; вироблення ставлення до старшого підлітка як до найвищої цінності, повага та віра в його здібності та творчий і духовний потенціал.

Отже, узагальнюючи зазначене вище, є всі підстави у межах цього теоретичного положення, що було покладено в основу обґрунтування й розроблення методики формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, визначити й схарактеризувати навчально-виховну діяльність вчителя закладу загальної середньої освіти як складний психолого-педагогічний феномен. У його структурі поєднуються навчально-виховна, спрямовуюча, координуюча та контролююча діяльність, й самостійність з боку старших підлітків. Її виконання охарактеризоване нами за ступенем конкретного педагогічного впливу й допомоги у її здійсненні: від повного керівництва вчителем до часткового керівництва; від повного консультування до часткового консультування в організації і здійсненні старшими підлітками навчально-пізнавальної, пошукової і дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи, спрямованої на формування їхнього ціннісного ставлення до власного здоров'я. У той же час, як засвідчили результати нашого дослідження, ефективність педагогічної дії у процесах формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я проявляється не лише в умінні створити умови для ефективного інтелектуального, духовного і фізичного розвитку, але й в умінні непомітно для них підтримувати власний авторитет та авторитет особистого "Я" самих старших підлітків [7, с. 3-7].

Тобто йдеться про створення ефективних умов для самоактуалізації старшими підлітками сформованих ціннісних орієнтацій на збереження і покращення власного здоров'я, результатом якого є формування їхнього стійкого ціннісного ставлення до зазначеного феномену. Саме врахування останнього дало змогу визначити ще одне важливе теоретичне положення, що було покладено в основу

розробленої нами методики формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Сутність цього положення полягає в адекватному до рівня педагогічного впливу рівні здійснення самими старшими підлітками такої роботи. Мається на увазі, у першу чергу, рівень зростання самостійності у навчальній і практичній діяльності старших підлітків під час туристсько-краєзнавчої роботи як складової дозвільної компоненти освітнього процесу закладу загальної середньої освіти та відповідним зменшенням педагогічної допомоги у її проведенні [9, с. 250–253].

Враховання зазначеного вище дає підстави виокремити у переліку цих рівнів декілька з них, а саме: повної залежності старших підлітків під час здійснення туристсько-краєзнавчої роботи від дій вчителя. Для цього рівня характерним є те, що переважно вся навчально-пізнавальна, пошукова, дослідницька діяльність і суспільно корисна й масова робота здійснюється тільки під керівництвом вчителя. Більш високий рівень у характеристиці самостійної діяльності і роботи старших підлітків у якості їхньої неповної самостійності характеризується тим, що здійснюється вона лише за допомогою вчителя. Відповідне подальше зростання рівня самостійності старших підлітків в організації і здійсненні туристсько-краєзнавчої роботи, спрямованої на формування їхнього ціннісного ставлення до власного здоров'я, коли вся діяльність і робота здійснюється за розробленим вчителем планом, нами визначено як їхня часткова самостійність. Найвищий рівень, тобто рівень повної самостійності старших підлітків в організації і здійсненні туристсько-краєзнавчої роботи, спрямованої на формування їхнього ціннісного ставлення до власного здоров'я, полягає у розробці теми, мети, завдань самими учнями, обґрунтуванні основних етапів й алгоритму всієї власної діяльності та роботи. За такого підходу вчитель виконує лише роль консультанта або старшого товариша [7, с. 85–88].

Застосування такого підходу, як засвідчили результати нашого дослідження, забезпечує ефективне залучення старших підлітків з різним рівнем сформованості знань, умінь та практичних навичок у межах базового компоненту закладу загальної середньої освіти до туристсько-краєзнавчої роботи. Відповідно, навчально-виховний зміст такої роботи, адекватні йому форми і методики здійснення, а, головне, ступінь участі у її проведенні обираються самими старшими підлітками на основі їхніх власних інтересів, потреб, мотивів, ідей, ідеалів та переконань. Саме таким чином побудована туристсько-краєзнавча робота сприяє формуванню позитивної мотивації старших підлітків до різноманітних форм і заходів здоров'язбережувального спрямування, перетворюючи її в цікаву для них взаємодію, за якої кожен учасник почуватися комфортно і, водночас, успішним. Завдяки цьому старші підлітки вчать формулювати власну точку зору, висловлювати її, вести дискусію, толерантно ставитися до альтернативної думки, будувати конструктивні взаємостосунки в групі та уникати за цих умов конфліктних ситуацій. У процесі такої взаємодії старші підлітки набувають також умінь і практичних навичок ефективного виконання навчальних завдань різних рівнів складності і спрямованості, проявляючи творчий підхід до їх вирішення, і як результат чітко усвідомлюють важливість збереження та покращення власного здоров'я.

Висновки. Таким чином, сутність методики формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи нами трактується як комплекс взаємопов'язаного між собою навчально-виховного змісту, здоров'язбережувальних форм, методів і методичних засобів його реалізації у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, спрямованої на досягнення загальної мети і конкретних цілей формування досліджуваного феномена.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Як свідчать наші спостереження, вирішення потребують питання розробки та впровадження у заклади загальної середньої освіти методики формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

Використані джерела

1. Галенко Т. П. Туристсько-краєзнавча робота в контексті формування ціннісного ставлення до власного здоров'я старших підлітків. [Текст] / Т. П. Галенко // Туризм і краєзнавство : збірник наукових праць. – Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ "Перереяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". – Переяслав-Хмельницький, ПП "СКД", 2012. – С. 385–388.
2. Гончаренко С. У. Метод / Семен Устинович Гончаренко. – Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с., С. 486–487.
3. Долбишева Н. Г. Рівень рухової активності, як фактор фізичного здоров'я дітей старшого шкільного віку / Н. Г. Долбишева // Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей з галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2003. – Вип. 7. – Том 2. – С. 118–120.
4. Киричок В. А. Ціннісні орієнтації. / Віра Андріївна Киричок. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 991.

5. Кравченко Т. П. Формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Т. П. Кравченко; Переяслав-Хмельницький, 2015. – 246 с.
6. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етно регіону) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / В. В. Лаппо ; АПН України. Ін-т пробл. виховання. – К., 2008. – 20 с.
7. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: деякі нотатки про сьогодні / Григорій Петрович Пустовіт // Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 16–17 жовт. 2008 р. / Ін-т проблем виховання АПН України. – Суми, 2008. – С. 6–21.
8. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О. В. Сухомлинська. – К. : Добро, 2006. – 44 с.
9. Троценко В. В. Особливості прояву емоційної стійкості студентів / В. В. Троценко, Т. П. Галенко // Фіз. виховання, спорт і культура здоров'я у сучасн. сусп-ві. – 2008. – № 2. – С. 250–253.
10. Шевчук К. Д. Формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / К. Д. Шевчук ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2009. – 20 с.

Kravchenko T. P.

THE FORMATION OF VALUE ATTITUDE TO OWN TEENAGERS' HEALTH IN THE PROCESS OF TOURIST AND LOCAL LORE ACTIVITY

The study addresses the issues of the formation of value attitude to own teenagers' health in the process of tourist and local lore activity. The psychological and pedagogical literature of the formation of value attitude to own teenagers' health in the process of tourist and local lore activity is analyzed, generalized and systematized. The specific features of creating conditions for the effective formation of value attitude to own teenagers' health in the process of tourist and local lore activity are outlined. The influence of tourist and local lore activity on the effective formation of value attitude to own teenagers' health is described.

Teen age is quite complex stage in the process of formation and development of an individual. There are a lot of changes during this period, which occur in person's value orientations and understanding the value of oneself in the surrounding world. So, we can state, that determine and disclosure specific of formation value attitude exactly older teens for their own health in the process of tourist and local lore activity promote the most quickly formation of individual's value sphere. Because of disclosure potential older teens' possibilities of formation value attitude for their own health in different forms of leisure can give a new push in the sphere of teens' education in the process of tourist and local lore activity, that's why we characterized specific purposes. It combines in itself so many different levers of influence on individual and his consciousness. Hence, the main means of achieving the goal of tourist and local lore activity in the context of researching problem is effective using as potential educational and developing possibilities of such work, as taking into account individual features, needs, interests and motives of older teens in the process of studying social environment and nature.

For the purpose of solving this up-to-date issue, within the research and experimental work, general-didactic approaches, concepts and concrete directions of their application in modern pedagogical theory and practice were used in the theoretical basis for the formation of value attitude to own teenagers' health in the process of tourist and local lore activity as a component of the pedagogically oriented leisure component of the educational process of general educational schools. This approach means in fact that this is the "naturalization" of theoretical schemes as those that characterize not only the ideal but also the "true" objects of the environment in their logical unity and interaction or the existence and hidden dialectical contradictions.

The obtained results make it possible to state that the main aim of education and upbringing of a growing up person within leisure component of the educational process of general educational schools is education, upbringing and development.

Key words: *teenagers, value attitude, own health, tourist and local lore activity.*

Стаття надійшла до редакції 09.03.2018 р.